

te andre grupper på den yderste højrefløj. Desuden havde en meget høj andel, mere end 80 %, en fortid i et af de mange vagtkorps, der blev etableret i Danmark af besættelsesmagten.

Der er som nævnt forsket relativt lidt i Hipo før udgivelsen af *Håndlangerne*. Kriminologen Karl O. Christiansen har i sin undersøgelse *Mandlige Landssvigere* fra 1950 væsentlige oplysninger om de dømte korpsmedlemmers baggrund, mens Ditlev Tamm i sin disputats *Retsopgøret efter besættelsen* (1985) følger de tidligere medlemmer af korpset i retsopgøret. Historikerne Lasse Bruun Jonassen og Jonas Lind analyserer med baggrund i en specialeafhandling fra Roskilde Universitet en terrorgruppe med relationer til ET og Hipo. Resultatet heraf kan læses i bogen *Schiøler-gruppen* fra 2012. I 2000 udkom Andreas Monrad Petersens *Schalburgkorpset*, hvor relationerne til Hipo også behandles. Den eneste bog, udover Henrik Lundtoftes, der udelukkende har Hipo som fokus, er journalisten Erik Haaests *Hipo-folk* fra 2007, men denne udgivelse var desværre mere drevet af forfatterens sensationslyst end ønske om indsigt.

Mangler der noget i udforskningen af de tysk korps her i landet? De mange uniformerede vagtenheder, som tyskerne lod opstille, er kun udforsket i ret begrænset omfang. I 2013 skrev Niels Peter Nielsen fra Roskilde Universitet dog en upubliceret og vellykket specialeafhandling om Sommerkorpset, der var tilknyttet Luftwaffe, men en række af de øvrige enheder under bl.a. krigsmarinen og byggeorganisationen Organisation Todt ikke er udforsket. Hertil kommer, at et perspektiv, som ikke udfoldes hos Lundtofte, er Hipos erindrings- og virkningshistorie. Hipo kunne defineres som et "erindringssted", der udkrystalliserer et narrativ om den entydigt ondsindede kollaboration, hvorfor historiebrugen af Hipo netop er så mangfoldig. Med *Håndlangerne* har vi dog opnået et særdeles godt indblik i det måske vigtigste korps, som besættelsesmagten lod opstille her i landet, og værket hører af samme grund til i rækken af de seneste års vigtigste udgivelser om besættelsen.

Claus Bundgård Christensen

| HANS KIRCHHOFF: *Den gode tysker. Georg Ferdinand Duckwitz. De danske jøders redningsmand*, Gyldendal, København 2013, 432 s., ill., 349,95 kr.

Hans Kirchhoffs politiske biografi om den skibsfartssagkyndige ved det tyske gesandtskab i København, G.F. Duckwitz, er slutstenen på forskellige biografiske bidrag. Den samler de mangeårige bidrag om jødeaktionens beslutning og fra 1990 Kirchhoffs tese om den tyske

dobbeltstrategi i forbindelse med jødedeportationen, altså både initiativet og den rigsbefuldmægtigedes skadebegrænsende aktivitet ("sabotage"). Hans Kirchhoff afgrænser bogen til Duckwitz' politiske virksomhed og følger dermed de alment accepterede kriterier for politiske biografier: 1) påvirkning af beslutninger eller begivenheder af betydning, og/eller 2) særlig interesse som iagttagere og observatører og/eller 3) repræsentant for et miljø eller en gruppering af væsentlig størrelse og betydning. Alle tre er opfyldt til fulde.

Tyngdepunktet er Duckwitz' politiske karriere og naturligt nok hans tid i Danmark. Samarbejdet mellem Duckwitz og den rigsbefuldmægtigede Werner Best er den primære tråd i fremstillingen. Duckwitz kom til København allerede i 1929 som 24-årig, hvor han arbejdede i et tysk kaffefirma, som han blev leder af. I november 1932 meldte han sig ind i NSDAP, og han blev den 1. juli 1933 ansat i partiets udenrigspolitiske kontor i Berlin, som var ledet af Alfred Rosenberg. Duckwitz gjorde her karriere, men opsagde i juni 1935 sin stilling, uden at Rosenberg tog ham det ilde op. Herefter vendte han tilbage til forretningslivet (Hamburg-Amerika-Linie), og i november 1939 fik han en stilling som skibsfartssagkyndig ved gesandtskabet i København. Den 9. april 1940 opholdt Duckwitz sig i Berlin og var lige så overrasket som de fleste tyskere over besættelsen af Danmark. Duckwitz' primære opgave var at skaffe tilstrækkelig tysk transportkapacitet, og det vedblev det at være frem til ankomsten af Werner Best som rigsbefuldmægtiget i november 1942. Han havde tilsyneladende ikke noget særligt tillidsforhold til gesandt og rigsbefuldmægtigede Cecil von Ren-the-Fink.

Duckwitz fik allerede i forbindelse med regeringsdannelsen i november 1942 en rolle som politisk rådgiver på grund af sit kendskab til danske samfundsforhold og sine sprogkunderskaber (han talte flydende dansk). I det hele taget indplacerer Kirchhoff Duckwitz fortrinligt i besættelsesstyret, hvor Duckwitz tilhørte den moderate samarbejdsfløj med gode kontakter til danske embedsmænd og organisationsfolk. Hvor tæt forholdet til Best egentlig var, står hen i det uvisse. Duckwitz karakteriserede selv forholdet som "en vis fortrolighed". Duckwitz' kontakter til det danske socialdemokrati etableredes i maj/juni 1943 og førte frem til mødet den 18. august 1943 mellem Best og de ledende socialdemokrater; formålet var at få voldsomme strejkebølger inddæmmede. Da samarbejdspolitikken faldt, og den militære undtagelsestilstand blev erklæret den 29. august 1943, blev den tyske besættelsespolitik skærpet. Efterhånden fik militære hensyn en mere fremtrædende position, og især invasionsforsvaret fik absolut topprioritet fra begyndelsen af november 1943. Dermed mindskedes også grundlaget for Duckwitz' modererende indflydelse.

Bogens centrale afsnit beskæftiger sig med Duckwitz' rolle som de danske jøders redningsmand. Kirchhoff fremlægger begivenhedsforløbet med en intensiv udnyttelse af Duckwitz' dagbogsoptegnelser. Den tyske beslutningsproces har Kirchhoff fremstillet detaljeret mindst fem gange.¹ Det gennemgående er Kirchhoffs tese om Bests dobbeltspil eller dobbeltstrategi, der i kort form fastholder, at Best alene og uden nogen direkte foranledning tog initiativet til deportationen af de danske jøder med telegram nr. 1032 af 8. september 1943. Han ændrede herefter "strategi" og "saboterede" selv aktionen ved at lade Duckwitz lække tidspunktet via sine danske kontakter. Tesen kan vel ses som en reaktion på den tyske historiker Ulrich Herberts væsentlige Best-biografi (fra 1990, men først trykt i 1996), der finder Duckwitz' efterkrigsredegørelser utroværdige. Herbert derimod finder Bests egen forklaring i oktober 1943 ubetvivlelig, nemlig at det for den rigsbefuldmægtigede kun drejede sig om at få gjort Danmark "jødefrit", således at dette "problem" ikke skulle stille sig i vejen for et konstruktivt dansk-tysk samarbejde. Herberts konklusion er nok lige lovlig firkantet. Da Best gennem hele sin karriere havde vist, at han klart besad det ideologiske beredskab til at "løse" et jødeproblem, er det vel ikke nødvendigvis den centrale forklaring på Bests tvetydige adfærd. Best var bundet af en række hensyn, hvis han ville beholde sin stilling i Danmark som underlagt det tyske udenrigsministerium og også sikre sig de nødvendige magtmidler (først og fremmest tysk sikkerhedspoliti), der kunne forhindre gentagelse af august-urolighederne og bekæmpe sabotagen. Kirchhoff har vanskeligt ved at forlade sin dobbeltstrategitese, selv om den over årene fremføres mindre bastant. Duckwitz har været hovedkilden til den rigsbefuldmægtigedes "sabotage", og det har været formodet, at Duckwitz's dagbogsoptegnelser ville bringe et samtidigt holdpunkt for dobbeltstrategien, men det viser sig ikke at være til-

¹ "Endlösung over Danmark" i „*Føreren har befalet!*“ *Jødeaktionen oktober 1943* (Kbh. 1993). Her den første præsentation af tesen om Bests dobbeltstrategi. Opgøret med Tatiana Berenstein i "Den rigsbefuldmægtigedes dobbeltstrategi: Hvorfor udløste dr. Best aktionen og hvorfor saboterede han den?" i *RAM-BAM*, 1994 (også i *Yad Vashem Studies*, 1994). Artiklen er også trykt i den ligeledes her anmeldte *Holocaust i Danmark*. Som svar på Gunnar S. Paulssons "The Bridge over the Øresund. The Historiography on the Expulsion of the Jews from Nazi-Occupied Denmark", i *Journal of Contemporary History*, 1995 med titlen "Denmark: A Light in the Darknes of the Holocaust? A Reply to Gunnar S. Paulsson". I 2003 med artiklen "Endlösung over Danmark" i den af Hans Sode-Madsen redigerede *I Hitler-Tysklands skygge. Dramaet om de danske jøder 1933-1945* (Kbh. 2003). I bogen *Danske tilstande - norske tilstande, forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45*, redigeret af Hans Fredrik Dahl (Kbh. 2010) har Kirchhoff igen en beskrivelse af "Holocaust i Danmark"; den er optrykt i værket med samme titel i 2013 dog under titlen "Danmark – et særtilfælde".

fældet. Derfor står valget mellem at kaste sig over efterkrigsmateriale – med alt, hvad dertil hører af retsopgørstendens – eller drage konklusionen udelukkende på grundlag af det samtidige materiale. Det er vanskeligt at forestille sig, at hensynet til det fremadrettede konstruktive dansk-tyske samarbejde skulle blive nævneværdig påvirket af, om jødedeportationen blev en større eller mindre tysk fiasko, og derfor kan dette hensyn ikke have været særligt afgørende. Derimod, som påpeget af Kirchhoff, fastholdt Duckwitz en loyalitet over for Best, der samtidig afskærmede Duckwitz mod det tyske sikkerhedspoliti. Hvad der også forbandt dem, var den fælles interesse i, at den tyske besættelsespolitik blev fastholdt på et moderat spor.

På grundlag af det samtidige kildegrundlag må man imidlertid sige, at den rigsbefuldmægtigedes rolle i jødeaktionen fremstår som iskold taktik, og det bliver dermed sekundært, hvorledes Best selv fremstillede forløbet, og hvorledes det danske retssystem senere vurderede hans ansvar for jødeaktionen.

Biografien dækker efter jødeaktionen den skibsfartssagkyndiges mere almindelige aktivitet med at sikre tonnager til forskellige tyske myndigheder. Duckwitz spillede under folkestrejken i København i juni-juli måned på ny en formidlerrolle mellem danske og tyske myndigheder i de fælles bestræbelser på at bilægge strejkerne og afvikle de tyske indgreb. Et aspekt af Duckwitz' mange gøremål var hans rolle i "det andet Tyskland", dvs. hans kontakter til nogle af 20. juli attentatmændene. Duckwitz havde kun en perifer tilknytning, som han senere stort set forstod. Kirchhoff antyder, at Duckwitz vurderede det mislykkede Hitler-attentat den 20. juli 1944 som amatøragtigt. Den sidste periode af besættelsestiden var Duckwitz involveret i de tyske problemer med skibssabotager, ligesom han søgte at undgå en udsigtsløs slutkamp om tyske storbyer og Danmark.

Efter den tyske kapitulation blev Duckwitz i Danmark, og han fik tilbudt dansk statsborgerskab som følge af sine fortjenester. Han beholdt dog sit tyske statsborgerskab og var forsvarers vidne i krigsforbryderprocessen mod Best uden at få draget sin troværdighed i tvivl. Han forsøgte at overleve som forretningsmand i efterkrigstidens Danmark uden videre succes. Duckwitz opnåede efter Forbundsrepublikken Tysklands oprettelse at være kandidat til stillingen som handelsattaché i København, i 1953 skulle han etablere konsulatet i Helsinki, og to år senere udnævntes han til ambassadør i København, hvor han var særdeles velanskrevet i 3 år. Han kaldtes herefter til Bonn som leder af en nyoprettet østafdeling i det vesttyske udenrigsministerium. Efter 3 år blev han sendt til New Delhi, hvorefter helbredet tvang ham på pension i 1965. Udenrigsministeren i den første store koalition, Willy Brandt, kaldte ham to år senere tilbage til Bonn som statssekre-

tær (departementschef), en position, han beholdt frem til sin afgang i 1970. Hans hovedfortjeneste var udsoningspolitikken med Polen, som kronedes med Warszawa-traktaten, der blandt andet betød en de facto anerkendelse af Oder-Neisse som tysk østgrænse. I 1973 døde Duckwitz 68 år gammel. Han var en robust person med en omskiftelig karriere, en betydelig kapacitet og havde en særegen tilpasningsdygtighed.

Det er i enhver henseende en vellykket politisk biografi af en de få ”gode tyskere”. Den er kildemæssigt godt funderet og velafbalanceret i bedømmelsen af en person af format. Trods næsten 400 sider føles den ikke lang; den er naturligvis tilpasset et dansk publikum. Efterkrigsperioden behandles kun skitse-mæssigt, men giver appetit på mere. Duckwitz fremstår i Kirchhoffs behandling som en, der tillod sig at blive klogere; sagt i modsætning til personen i en stor birolle, nemlig den rigsbefuldmægtigede i Danmark Werner Best. Styrken ligger dels i den prioriterede politiske synsvinkel, dels i aktørernes præcise placering i den tidsmæssige sammenhæng. Krigskonjunkturerne – og dermed de ændrede præmisser for politisk handling – står meget klart. Og transformationen fra samarbejde (kollaboration) til modstand virker naturlig og præcis.

Bjørn Rosengreen

| HANS KIRCHHOFF: *Holocaust i Danmark*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2013, 362 s., 299,00 kr.

Hans Kirchhoffs bog om Holocaust i Danmark er en artikelsamling, hvoraf fire af de seks artikler har været udgivet i tidsrummet 1994 til 2010. De to sidste har befundet sig i skrivebordsskuffen – dog ikke med 70-års jubilæet for oktober 1943 for øje. Efter en indledning behandler den første artikel Danmark som særtilfælde, hvor besættelsesmagten af hensyn til den danske regering afholdt sig fra at introducere indgreb mod jøderne. Netop hensynet til den danske regering holdt indtil samarbejdspolitikken sammenbrud og regeringens tilbagetræden. Derefter følger et kort afsnit om den tyske beslutning om jødedeportationen. Centralt i udgivelsen – og som den egentlige nyhed – offentliggøres gesandtskabets skibsfartssagkyndige G. F. Duckwitz’ dagbogsnotitser fra 11. september til 4. oktober 1943 i dansk oversættelse. Selv om dagbogen er ganske kortfattet (ca. fem linjer pr. dag, for den nævnte periode i alt kun 5 sider), har den haft en ganske særlig betydning for bedømmelsen af den rigsbefuldmægtigedes ansvar for deportationens meget beskedne omfang. Da krisen og rygtestrømmen om en forestående deportation også nåede departementschefer-